

Ngày cu i tu n, là ngày Thanh minh. Nh i câu Ki u “Thanh minh trong ti t tháng ba. L là t o m h i là đ p thanh..” đ nh b n ph n c a m t ng i con, c a m t ng i c m bút nh i nh ng ng i đã ra đi. Nghĩa trang Peek Family i cu i đ ng Bolsa, n i an ngh c a m t o i, c a th y Nguyễn Sa, th y Nguy n Kh c Ho ch, th y Vũ Văn Tiên, anh Mai Th o, anh Long Ân, Nguy n T t Nhiên, và ng i anh v t o i v a ra đi cách nay vài ngày, i nh ng ngôi m mà ngày hôm nay t o i đ n c m nh ng nén nhang t ng nh . Con đ ng Bolsa, con đ ng đ c bi t c a ng i t n n Vi t Nam, n i m đ u m t cu c s ng v i ph xá n ào, c a hàng t p n p và ch m đ t đ i t n n v i nh ng ngôi m thnh l ng ch có cây c và nh ng chú chim đ n dĩ. Tr i hôm nay n ng đ p tr i màu đ h ng trong nh ng th m c xanh r n. Cu i Mùa Xuân đ u Mùa Hè, t ng mây cao vút, th y tr i và đ t th t g n nhau và ng i ch t và ng i s ng đ ng nh có nh ng rung đ ng sâu xa t tâm th c. Đ n t ng ngôi m , nhìn l i di nh nh ng ng i đã khu t, t nhiên t o i th y lòng b i h i. Ch m y năm qua thôi, mà tr i qua t ng nh lâu l m. Nh ng câu th trên bia m thi sĩ Nguyễn Sa, Mai Th o, Long Ân, Nguy n T t Nhiên, hay nh ng câu đ i trên bia m giáo s Nguy n Kh c Ho ch, Vũ Văn Tiên, nh nh ng nh c nh đ nh v , đ t ng v ng.

Tôi nhìn di nh th y Nguyễn Sa, th y cái nón k t quen thu c, th y n c i hi n hòa bao dung khi b lữ h c trò cũ chúng t o i ch c phá. M i đây mà đã m i năm. Tôi nh i lúc làm t sách Tác Gi Tác Ph m v i th y. Tôi nh t i nhà in nh i đ ng Grand, t i nh ng quy n sách v a đóng xong còn th m mùi m c. Tôi nh lúc th y g n m t, đang th c hi n t Thi i Nay mà th y b o t o i làm ch bút. Tôi ng i ngừng, t ch i không đ c nên c m i không đ t khoát khi n th y n i nóng có lúc la m ng vì th y công vi c không ti n tri n l m. Có lúc th y nói tha thi t, “Th y già r i, lúc này là lúc các em làm vi c...” Nghĩ l i, t o i th y mình nh có l i. Bây gi , c t báo Thi i Nay v i art work còn đây, nh ng t báo vì ng i ch ch t đã ra đi nên không thành hình đ c.

Tôi nh i nh ng l n th y trò nói chuy n v i nhau c gi .

Thi sĩ Nguyễn Sa mà nói chuy n v th v i m t k yêu thi ca nh t o i không thích thú nào b ng.

Tôi có lúc nh trong m khi hoang mang t h i: Thi sĩ Nguyễn Sa nói chuy n v th ? H i nào? Đ ng nh thi sĩ đã đi vào mi n vĩnh h ng ngày 18 Tháng T năm 1998 r i mà! Thi, làm sao hôm nay, bây gi có th nói chuy n v i chúng ta v th đ c? Th mà, v i t o i, gi l i nh ng trang h i ký, nh đang ti p t c câu chuy n v thi ca, v nh ng bài th mà có ng i phê bình là nh ng “châu báu b t đ c c a tr i”.

Nguyễn Sa m t đ i làm th và s ng ch t v i th . Khi ông đang n m trên gi ng b nh, dù đang th p t nh t sinh ông v n lo l ng đ chu n b cho in t p th “Th Nguyễn Sa t p 4.” Th v i ông là m t vũ tr mênh mông mà cu c s ng v n còn dù thân xác có b h y hoài theo lu t thiên nhiên.

Th Nguyễn Sa không ph i ch thu n túy thi ca mà còn ch t ch a cu c s ng th c t và c nh ng c c m n a. Nh , câu phê bình c a T ng Th ng Ngô Đình Di m v giáo s tr Tr n Bích Lan mà bác sĩ Tr n Kim Tuy n đã k l i: “ông c b o c u l ng m n.” Có ph i tâm tính l ng m n là luôn luôn nuôi d ng nh ng gi c m ? Qu th c, trong suy nghĩ bi u hi n b ng ngôn ngữ thi ca, Nguyễn Sa là m t ng i làm th l ng m n.

Đ c nh ng trang h i ký, nghe thi sĩ nh c l i nh ng bài th và nh ng tr ng h p đã có c m h ng đ vi t, m i th y câu nh n đ nh trên là chính xác. Nh ng bài th , dù vi t ở đâu, t lúc đ t n c thanh bình đ n khi tr i làm tao lo n, hay lúc l u l c x ng i, th v n là nh ng bi u t ng c a m t cu c s ng tràn đ y c m .

Gi a con ng i th c đ ng và con ng i vi n m , có l tri t lý đã đ i u hòa c hai đ có m t chân dung thi sĩ. Tri t h c không l n áp thi ca mà trái l i làm cho ngôn ngữ th có s c thái riêng.

Thi sĩ vi t: “Tôi cũng nh , ngay lúc đó, khi đ c bài văn nói v v n ch ng vi n m c a Mai Th o, m t năm tr c, tôi th y v n ch ng vi n m không ph i là m c tiêu mà tôi nh m t i, v n ch ng vi n m không ph i là tôi... Tôi m h c m th y làm th mà c ph i đ n thân tri n miên thì... m t quá! Nh ng tôi cũng không mu n s ng, trong cu c đ i cũng nh trong tác ph m, c t lia kh i, m t cách th ng h ng, m i đam mê c a đ i s ng. Tôi m h c m th y nh ng lý lu n thu n lý, nh ng tri t h c nh t quán, nh ng lô gic ch t ch và th có m t kho ng cách. Đ ng nh , càng xa lý thuy t th càng nhi u th , càng c t ch t h n mình vào lô gic, th càng ít th h n. Tôi đ c, tôi đ c. Tôi s a l i m t ch , r i m t ch khác. Tôi m h c m th y tôi không mu n tr thành m t nhà th đ n thân. Tôi cũng m h c m th y tôi không ph i là m t đ t trung thành c a ngh thu t v ngh thu t. Tôi là ng i làm th tình mà v n xúc đ ng tr c nh ng kh đau c a quê h ng, dân t c tôi.”

Có nh ng bài th vi t v Paris, nh m t k ni m trong đ i. Thành ph , nh c đ n nh ng ng i b n và nh ng cu c giã t , Ra đi nh ng đ t m lòng mình l i. Nh ng dòng h i ký không nh ng là nh l i mà còn làm s ng l i nh ng ngày tháng y. M t đ n đ i hóa sinh vào th , m m ng

và đi m o. Th . Là d u n cho lãng m n dãng cao:

“...Tôi th y tôi và nh ng tôi c m tay b n bè b n r n, tôi th y tôi và nh ng tôi t trên thang cao c a máy bay v y tay l n cu i, tôi th y ng n đèn đêm c a Eiffel quét nh ng đ ng sáng dài v y tay. Nh ng Ti n Bi t, nh ng Paris Có Gì L Không Em, t bóng đêm c a vô th c và s ng mù d t tay sông Seine đi t i.

*Paris có gì l không em
Mai anh v em có còn ngoan
Mùa xuân hoa lá v ng đ y ngõ
Em có tìm anh trong cánh chim
Paris có gì l không em
Mai anh v g a b n sông Seine
Anh v g a m t dòng sông tr ng
Là áo s ng mù hay áo em
Em có còn đ ng b n sông
Làm n che khu t n a v ng trắng
Anh v có n ng theo dòng n c
Anh s tìm em trong bóng trắng...*

Nh ng đi p khúc “Paris có gì l không em” đ t ra nh ng câu h i đ d n v nh ng n i ch n m i đây g n g i mà bây gi xa bi t. Hoa lá đ nh đ n cánh chim, dòng sông mù s ng tr ng nh đ n áo em huy n o cũng nh v ng trắng in đ i dòng n c nh c nh đ n m ng t ng em trong bóng trắng. Thiên nhiên là c a k ni m nh c nh , m i m i khi nh là tìm l i đ c nh ng hình nh m i c a em, c a ng i tình c a m t thành ph nh đã thành c tích

M t bài th khác, c a m t thành ph khác, c a đ t n c Vi t Nam, mà bây gi l i xa cách trong c m giác lãng đãng c a nh ng câu th b nh b ng. Sài Gòn, thành ph mà trong b nh nhi u ng i đ y p nh ng k ni m. Có khi là c a lúc xôn xao th i m i l n, có khi là c a nh ng ngày chi n tranh, c a nh ng ngày phép c a ng i lính tr , c a m t th i c a m t đ i ng i. Nguyễn Sa làm bài th “Tám ph Sài Gòn” trong cái khí h u văn h c c a m t th i nhi u sôi đ ng. Thi sĩ đã vi t v m t tr ng h p sáng tác:

“...Nguyễn Đình V ng nói tôi mu n Nguyễn Sa cho Văn m t bài th , tôi h i th hay văn xuôi, anh V ng nói rõ th , tôi ng p ng ng r i nêu lên câu h i:

- Thố Xuân?

Nguy&n Đ&nh V&ng g&t đ&u v&ng ch&c:

- Thố Xuân.

Anh chố khố ng đố nh chính xác nhố thố trong mố t giây ngố n, anh mau chóng đố a ra chố n lố a thoố i mái hố n:

- Thố Xuân... Hay thố gì cũng đố c.

Tôi vui vố nhố n lố i, mố y hôm sau tôi mang tố i tòa soố n Văn bài “Tám phố Sài Gòn”:

“Tám Phố Sài Gòn, là nhố ng câu thố cố a bố i hố i vố mố t thắh đố a tình yêu, cố a nhố ng xúc cố m thoắg qua, cố a nhố ng hình ò nh đố p khó quên trong bố nhố . Tôi yêu Sài Gòn nên yêu nhố ng câu thố mang đố n cho tôi mố t thố i gian, không gian ‘thiên liềg,’ cố a cố mố t thố i thố ò u và trố ng thành riềg tôi. Và, rố t lố lùg, nhiố u ngố ò i đố c thố cũng cùng chung nhố ng xúc cố m nhố ng suy nghĩ nhố thố . Thố cố a mố t ngố ò i nhố ng hình nhố là cố a riềg nhiố u ngố ò i. Khi nhố c lố i, là mố t trùng trùng đố i đố ng xao đố ng. Sài Gòn. Vố n còn, nhố ng nhố đố mố t. Trong tôi...

Đố c nhố ng bài thố nhố Tám Phố Sài Gòn, nhố Áo Lố a Hà Đốg, trong khi lái xe, lúc ò số làm hay mố mố ng mố t mình trong phòng đố c sách ò nhà nhìn ra biố n và bố u trố i, lúc nào cũng nhố lúc nào, thố y mình số ng lố i nhố ng phố n đố i, hố i sinh lố i nhố ng nố i nhố trong cái xúc cố m mố hố cố a mố t ngố ò i đi phiêu du ò mố t chố n nào mà suy nghĩ mãi ngân vang nhố nhố ng số i đàn cắg rố ng rố ng nhố ng âm vố n trùng trùng nhố nhố .

Viố t vố thố cố a mình, thi sĩ Nguyễn Sa tâm số :

“...Tôi không mūn đi, tôi mūn ở l̄i, tôi ḡi tr̄ v̄ quê h̄ng là đi, tôi ḡi t̄i Paris là v̄. Tình yêu c̄a tôi ở đó, ph̄n đ̄i có tr̄ng l̄ng c̄a toàn th̄ c̄a tôi ở đó. C̄m xúc l̄n lao, giao đ̄ng c̄c m̄nh mang l̄i hàng lōt nh̄ng bài th̄ v̄ bīt ly. Paris có gì l̄ không em, Tīn bīt, Paris. Tôi kh̄i s̄ th̄ v̄i ch̄ đ̄ ly bīt. Tôi b̄t đ̄u cùng lúc nh̄ng bài tình ái và nh̄ng bài bīt ly. Cũng có th̄ nói đ̄ c̄ nh̄ th̄. Th̄ ch̄ đ̄ bīt ly và th̄ ch̄ đ̄ tình yêu đ̄n ḡn nh̄ trong cùng m̄t th̄i gian. Xen k̄. H̄ tr̄. Trong th̄ tình có kh̄c khōi chia xa. Trong Tīn bīt, Paris có gì l̄ không em, Paris có ḡc đ̄u trên vai nhau. Nga đ̄y ̄p Paris là bài th̄ tình đ̄u tiên, sau đó là Tūi M̄i Ba, c̄a th̄i k̄ Paris ḡc đ̄u trên vai nhau. Paris tīn nhau ở gare De Lyon, ở phi tr̄ng Orly, Áo L̄a Hà Đông, Tháng Sáu Tr̄i M̄a, C̄n Thīt c̄a Sài Gòn 1956 và nh̄ng năm k̄ tīp, Nga 1955, Tīn bīt đ̄u tiên. 1953, hai bài Paris 54 và 55. Th̄ tình c̄a nh̄ng ngày tháng hôn nhân đ̄n tr̄ c̄ th̄ tình c̄a tūi h̄c trò. Áo L̄a Hà Đông, Tūi M̄i Ba, Tháng Sáu Tr̄i M̄a trình làng ở Sáng T̄o, khi đã tr̄ v̄ Vīt Nam, làm khōng th̄i gian 56-57. Nga in trên t̄ thīp báo h̄, bài th̄ t̄ng đ̄i dài làm cho nḡi b̄n n̄n loát in t̄ng ph̄i ch̄n l̄a t̄ gīy l̄n h̄n thīp báo h̄ r̄i ḡp l̄i làm ba. T̄ thīp báo h̄ c̄a tôi in trên kh̄ gīy năm r̄i tám r̄i, gīy b̄y ch̄c gam, lōi l̄ng, in ch̄ nghiêng, t̄i ch̄ O c̄a ‘môi em tròn nh̄ ch̄ O’ câu th̄ in nghiêng, anh b̄n n̄n công ch̄ cho tôi th̄y ch̄ O anh đã ch̄n kīu ch̄ th̄ng, r̄t t̄ng hình th̄...”

Nguyễn Sa còn làm th̄ v̄ nh̄ng ngày ở lính và chīn tranh ở đây đã đ̄ c̄ nhìn nḡm v̄i con m̄t c̄a nḡi trong cūc. M̄t cūc ch̄i tàn b̄o đ̄ c̄ bày ra v̄i t̄t c̄ nh̄ng s̄ phi lý c̄a nó. Nh̄ng nḡi tham đ̄, dù tình nguȳn hay b̄t būc, cũng b̄ l̄i đ̄i trong con l̄c m̄t m̄ c̄a th̄i th̄. Đ̄ c̄ bài th̄ Sân B̄n, đ̄ th̄y đ̄ c̄ tâm t̄ c̄a m̄t nḡi trong cūc. M̄t cách tình c̄, bài th̄ đ̄ c̄ vīt ra trong m̄t khung c̄nh yên bình c̄a Sài Gòn būi chīu nh̄ng l̄i là nh̄ng c̄m giác t̄ quân tr̄ng, n̄i sân b̄n có hình nhân ph̄ ph̄t, có tīng kêu “Bia lên” đ̄ làm đích đ̄n cho nh̄ng viên đ̄n vô tình:

“...Tôi không có ý đ̄nh làm bài l̄c bát đó, t̄ nó t̄i, b̄t ra. Tôi đ̄ng xe l̄i ở B̄u Đ̄n Sài Gòn, hí hoáy ghi l̄i Sân B̄n. Con trai tôi ở trong tr̄ng Taberd đi ra, trèo lên băng sau c̄a chīc Volkswagen, ch̄ tôi lái đi. Tôi chép cũng v̄a xong. Sân B̄n đ̄ c̄ đ̄ng trên m̄t t̄p chí ở Sài Gòn trong th̄i đ̄m đó, đ̄ c̄ in trong Th̄ Nguyễn Sa t̄p Hai, hai m̄i năm sau, năm 1988 ở Qūn Cam.

Sân B̄n

Bia lên ta th̄y thân nḡi
Th̄y ta th̄y đ̄ch, th̄y đ̄i l̄ng du

Th< y tay đ<, th< y chân th< a
Th< y tai ngh< nh ngẫng, m< t mù óc không..
M< t đ< i ph< ph< t hình nhân
Th< y còn th< y h< t, sau cùng th< y đau
Bia lên th< y m< u s< u
Gi< y b< i t< i t< cú đ< u trong ta
Tr< i cao ngó xu< ng th< t da
Bia lên trông cũng v< t v< c< xanh
Bia lên tìm ch< ta n< m
Non cao du< i c< ng em còn th< y đâu
H< m bia bu< n đ< n m< sâu
Nghìn cây n< n th< p trên đ< u đ< n bay.

Và nhà thơ đã viết về những suy nghĩ và cảm xúc của mình để bật lên thành thơ :

“Khi Sân B< n, th<, đ< n v< i tôi, bia cũng t< i, đ< u tiên, không có chân tay, cảm xúc của thơ mang cho Sân B< n thơ thêm hình < nh của ta, của đ< ch, thân phận con người, số vong thân của b< n ngã...

“B< u tr< i của Sân b< n có bia lên, có thân người, có ta, có đ< ch, có tay chân thơ a thái, có tác động của x< tr< ng đ< n n< i thính giác và cảm trí tuệ. Óc tai, hình nhân, gi< y b< i, h< m bia, đ< n đ< u l< a bay trong những buổi thi c< p tác x< ban đêm. Tôi biết kết thu< t thi nhân t< tr< c khi thi c< hi< n Sân B< n, t< lâu. Cũng như hiểu người làm thơ, tôi có một thi i k< l< c bát buổi đ< u đ< i. Thi nhân v< a đ< n bài thơ vô, v< a đ< n t< câu này qua câu kia t< đ< n này sang đ< n khác. Luận lý của suy luận là do đó, là cho nên, là v< y thì. Có thơ là t< t< những t< đó và những t< t< ng t< khác cùng lo< i.

T< t c< m< i ng< i đ< u ph< i ch< t
Socrate là ng< i
Socrate ph< i ch< t

Chân lý của kết luận của < n trong những đ< i ti< n đ<. Chân lý của ti< n đ<, b< ng những do đó, là v< y thì, là cho nên, đi t< i kết luận. Nói rõ ra cũng t< t, không nói t< i cũng t< t. T< ng< hi< n hay < n đ< a t< i kết luận là đ< a t< i chân lý t< t y< u đã n< m trong những ti< n đ<. Thi nhân của thơ đ< a t< i những kết luận khác biệt, không tiên lập trước đ< c, nh< y qua trùng điệp những đ< i núi, những bình nguyên r< i xuống một miền đất của riêng. Bia lên mở ra thân người, mở ra thơ gi< i mà

kho ng cách gi a ta và đ ch b tiêu h y b i cái ch t, m ra s th a th i c a tay chân, s b t l c c a giác quan và trí tu . Trong Sân B n, thi nhân h n m t n a làm nhi m v c a liên t , nó cho phép nói nhi u v i ít ch h n.

B u tr i c a th không ph i là b u tr i c a sân b n x tr ng. B u tr i Sân B n th có nh ng đám mây c a nó, có vài ph n v t li u t h i n c bay lên, nh ng l i có nhi u ph n mây có màu s c bay t i t th gi i n i tâm, có nh ng đám mây màu s c tình c m, đám mây màu s c suy t , đám mây màu ng m ngùi thân ph n.

Ch nghĩa t chân và nh ng anh em c a nó, nh t chân x h i, khó lòng mang l i b u tr i th , vì không gian c a nó h n h p, ch có mây c a n c b c h i, không có ch nào cho nh ng đám mây t v i kia.”

Th , v i thi sĩ, không ph i là m t trò ch i n a, mà tr thành m t cách th s ng, c a da th t x ng t y hi n h u thág ngày. Nh ng câu h i b t ra t quá kh . T tu i nh đã ph i ch u nh ng thág ngày tù ng c đ a d y c a C ng s n, r i thoát đ c, đi du h c, r i tr v n c, d y h c và r i l i l u l c x ng i trong nh ng thág năm còn l i. Bao nhiêu là đ u n đã in đ m trên nh ng trang th . Nh ng đ u n c a th i th . Nh ng đ u n c a tình yêu. Thành ngôn ng , thành hình nh, thành v n đ i u đ nh nh ng t n s cùng âm h ng giao thoa v i t t c nh ng ch t ch a c a th i đ i, c a c m t th h c m i mi t hoài trong vòng cu ng lo n c a đông t chi n tranh.

V i Nguyễn Sa, chi n tranh là m t th c t c a đ t n c.Và th c a ông ph n nào bi u l cái th c t y. Nh ng bài th nh C u Siêu Cho Nguy n Quan Đ i Ch t Khe Sanh, Th ng S Ch t, Th Cho B n Trong Tù Trong Tù, C t Tóc Ăn T t,... Có chút bi ph n, có chút suy t ng nh ng hình nh là bi u l chân th c tình c m c a m t ng i s ng trong th i đ i đ y nhi u nh ng, nhi u bi n c .

Trong “Th cho b n ò tù”, nh ng câu l c bát chân thành v n i đau th i th :

Bây gi mà y trong tù

Đêm n ̣ m mu ̣ i c ̣ n nh ̣ nhà không con
Chúng nó nói chuy ̣n v ̣n ch ̣ ̣ ng
Tao nghe nóng m ̣ t c ̣ i qu ̣ n nhìn sông
... Tao đi lính đ ̣ ̣ c b ̣ n năm
m ̣y nghe chuy ̣n lính t ̣ ̣ ng r ̣ ng tao gân
t ̣ ̣ ng tao tr ̣ n th ̣ ̣ u đ ̣ n
m ̣ t tay c ̣ k ̣ m anh hùng chí cao
b ̣ n năm thi sĩ n ̣ m kho ̣
r ̣ u say th ̣ cũng m ̣ t nhòai t ̣ chi
quanh tao v ̣ n m ̣ t l ̣ h ̣
nh ̣ ng th ̣ ng mang đ ̣ u v ̣c c ̣ ch ̣ y quanh..”

Thi sĩ đã vi ̣t v ̣ m ̣t bài th ̣ khác, vi ̣t v ̣ Mùa Xuân, nhan đ ̣ cũng Xuân nh ̣ ng không có nét xuân h ̣ ng nào ̣ trong: C ̣t Tóc Ắn T ̣t

C ̣t cho ta h ̣y c ̣t cho ta
C ̣t cho ta s ̣ i dài
C ̣t cho ta s ̣ i ng ̣ n
C ̣t cái s ̣ i nói đ ̣ i
S ̣ i ă n c ̣ p trên đ ̣ u
S ̣ i vu oan đ ̣ i g ̣y
S ̣ i bè ph ̣i đ ̣m ngang
S ̣ i ghen tuông đ ̣ ng đ ̣ c
S ̣ i xích ch ̣i n xa, s ̣ i dây thòng l ̣ ng
S ̣ i h ̣ u ch ̣i n m ̣ ng manh, s ̣ i h ̣ n thù bu ̣ c ch ̣ t
S ̣ i n ̣ p trong h ̣ m
S ̣ i ng ̣ i trong h ̣
S ̣ i đau xót nh ̣ gi ̣y dù ch ̣ ng m ̣
S ̣ i treo c ̣ tình yêu, s ̣ i tr ̣i tay hy v ̣ ng...”

Nh ̣ ng, nh ̣ ng bài th ̣ s ̣ ng m ̣i c ̣ a Nguyễn Sa v ̣ n là th ̣ tình yêu. Nh ̣ ng bài th ̣ nh ̣ Áo L ̣ a Hà Đông, nh ̣ Tu ̣ i M ̣ ̣ i Ba, nh ̣ Tám Ph ̣ Sài Gòn, nh ̣ Paris Có Gì l ̣ Không Em, đã v ̣ ̣ t qua không gian, th ̣ i gian đ ̣ s ̣ ng m ̣i. Th ̣ m chí, nó còn v ̣ ̣ t qua nh ̣ ng chi ̣ n tuy ̣n, qua nh ̣ ng đ ̣ nh ki ̣ n chính tr ̣ đ ̣ thành m ̣ t gia s ̣ n quý báu c ̣ a v ̣n ch ̣ ̣ ng dân t ̣ c Vi ̣t Nam. Th ̣ mà, khi vi ̣t h ̣ i ký, ông l ̣ i ít đ ̣ c ̣ p t ̣ i. Không hi ̣ u có ph ̣ i là ph ̣ n ̣ nh tâm lý mà ông đã nói trong cu ̣ c ph ̣ ng v ̣ n tr ̣ ̣ c tám năm ngày ông t ̣ tr ̣ n:

“Đ ̣ tài tình yêu th ̣ ̣ ng thay đ ̣ i theo th ̣ i gian... tr ̣ ̣ c năm 1963, tình yêu đó thu ̣ n túy nh ̣ ng

c m xúc, nh ng đam mê. Đó là ni m đam mê, lúc tin t ng m nh m , lúc r t r è th c m c, lúc mu n ng i, lúc không dám ng . Nh ng v sau lúc ng i ta 50, 60 tu i, đam mê tình ái không còn n a, nh xao xuy n v m t v t áo trong sân tr ng, nh b i h i vì m t mái tóc xõa ngang vai, không có n a. Th i gian xóa b nhi u th . Tình yêu có bóng dáng c a s bu n phi n xót xa vì th i gian trôi qua. Và ng m ngùi nh n ra r ng vì c ch m d t cho t t c m i s s ph i t i. Khi nào suy nghĩ y xen i n trong đ i s ng trong tình yêu trong th , t t c s chán ch ng. Võ sĩ lên đài mà không nghĩ đ n chi n th ng đ n ti n th ng mà ch nghĩ đ n cái ch t g n t i thì ch c ch n qu đ m c a võ sĩ y ph i khác v i m t võ sĩ ch nghĩ đ n cách th đ cho đ i th qu ngã. Đ i v i tôi tâm s v tình yêu lúc 50 tu i tr lên nh võ sĩ lên đài thay vì chi n đ u mãnh li t say mê thì i đ a qu đ m gi lên r i b xu ng. T t ng cái ch t ám nh m nh m tình yêu...”

Dù r ng thi sĩ đã hi u:

*Cu c đ i đ u có phù vân
 trong mây n i có ph n thiên thu*

Nh ng nh ng câu th đã đ i cho đ i sau là nh ng câu h i đ m c a b c vào cõi th , nh C n Thi t: “Không có anh i y ai đ a em đi h c v / i y ai vi t th cho em mang vào i p h c/ ai lau m t cho em ng i khóc/ ai đ a em đi ch i trong chi u m a?/..”; nh “Paris có gì i không em?/ mai anh v m t v n lánh đ n/v n h i lòng mình là h ng c m? ch bi t tay ai làm lá sen??..”; ‘em i đâu?, h i mùa thu tóc ng n/ gi h anh màu áo i a Hà Đông/ anh v n yêu màu áo y vô cùng/ gi h anh bài th tình i a tr ng’. i, nh ng câu h i đ thành nh ng câu th b t t c a v n ch ng Vi t Nam th k 20 Và tôi cũng nh nghe th y câu h i, đ c kh c lên trên bia m c a m t thi sĩ i n:

*N m ch i i góc r ng này
Ch a thiên thu cũng đã đ y c hoang
Xin em m t s i tóc vàng
Làm hoa kh i s cho ngàn ki p sau
Bi t đâu th o m c b t đau?
Bi t đâu có b n kinh c u dâng lên?*

Vâng, bi t đâu! Ph i bi t đâu chuy n ba trăm năm sau khi t c lòng thi sĩ v n còn mãi mãi qua thăm th m th i gian nh ng ki p ng i?